

MUSTAQIL ISHNI O‘TKAZISHDA MASHQLARDAN FOYDALANISH

*E.T.Erkayev**Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent**O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti*

Mustaqil O‘zbekiston Respublikasining jahon hamjamiyatiga tobora keng miqyosda qo‘shilayotganligi tufayli uzluksiz ta‘limning sifat bosqichida chet tillarni mustaqil o‘rgatish-o‘rganish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, chet til darsida mustaqil ta‘limni tashkil etish masalasi shu kunning ustuvor ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy masalasiga aylandi.

Mustaqil ta‘limga turlicha ta‘rif-tavsif keltirilgan. Jumladan, o‘zbek tilining izohli lug‘atida quyidagicha ta‘rif beriladi:(1) O‘zganing yordamisiz yoki rahbarligisiz ish qila oladigan, o‘zicha fikr yurita oladigan, yashay oladigan. (2) Faqat o‘ziga taalluqli, o‘zgalar ishtirokisiz, ta‘siriz bo‘ladigan. O‘zining qiziqib, mustaqil shug‘ullanishi natijasida bu tilni o‘qituvchisi bilan gaplasha oladigan darajada bilib oldi. Mirmuhsin, Umid. Mening gapim shu: mustaqil fikringiz bo‘lsa, yana o‘ylab ko‘ring. R.Fayziy [5:652 b].

Mashq tushunchasi esa metodik adabiyotlarda turli ta‘rif va tavsiflarga ega bo‘lib kelgan [2]. Hozirgacha mashq sistemasining tarkibiy qismlari, mashqlar sistemasining tasnifi borasida bir qancha lingvistik, psixolingvistik va didaktik tadqiqot ishlari olib borilgan (I.V.Raxmanov, V.A.Buxbinder, N.I.Gez, M.S.Ilin, J.J.Jalolov, I.M.Berman va b.).

V.A.Buxbinder fikricha, mashq deganda, til hodisalariga oid bilimlarni egallash, leksik, grammatik, talaffuz ko‘nikmalarini shakllantirish, mazkur birliklarni nutq vaziyatida to‘g‘ri qo‘llash amali tushuniladi.

Taniqli metodistlardan professor I.V.Raxmanov barcha mashqlarni lingvistik nuqtai nazardan til va nutq mashqlari nomi bilan yuritgan.

Tadqiqotchilardan professor V.A.Buxbinder psixolingvistik nuqtai nazardan informatsion, operatsion va motivatsion mashqlar haqida ilmiy izlanishlar olib borgan. Informatsion mashqlar bilim o‘rgatadigan, operatsion mashqlar til materialini o‘rgatish orqali ko‘nikmani shakllantiradigan, motivatsion mashqlar deganda esa nutqiy malaka hosil qilishda bajariladigan mashqlar tushuniladi.

Mamlakatimizda ham mashqlar sistemasining tasnifiga doir nufuzli tadqiqot ishlari olib borilgan. Shakllantiruvchi mashqlar til materialini (leksika, grammatika, talaffuz)ni o‘zlashtirishda, rivojlantiruvchi mashqlar til materialini egallash, tilga oid dastlabki ko‘nikmalarni mustahkamlashda, takomillashtiruvchi mashqlar esa chet tilda fikr bayon etish va o‘zga shaxs fikrini idrok etib tushunish maqsadida bajariladi. Boshqacha aytganda, bilim olish (shakllantiruvchi mashqlar), ko‘nikmani egallash

(rivojlantiruvchi mashqlar) va malakani o‘stirishga (takomillashtiruvchi mashqlar) yo‘naltirilgan mashqlar deb ataladi [2].

Tarjimani olimlar turlicha talqin qiladilar. Tadqiqotchilardan A.V.Fedorov [4] va L.S. Barxudarovlar [1] tarjimaga lingvistik jihatdan yondashib, uni ikki ma’noda qo‘llanishini ta’kidlaydilar: 1. Muayyan bir matn (yoki matn parchasini) ikkinchi bir tilga o‘girish. 2. Tarjimaning o‘zi, “tarjima qilmoq” fe’lidan kelib chiqqan hosila.

“Tarjima” so‘zining chet til o‘qitish metodikasidagi terminologik ma’nosi doirasi “tarjima metodi”, “tarjima mashqi”, “tarjima usuli” kabi birikmalarda ifodalanadi. Zero, chet tilni nutq faoliyati sifatida o‘rgatish/o‘rganish jarayonida vaqti-vaqti bilan tarjimaga murojaat qilish zaruriyati chet til o‘qitish metodikasida mufassal bayon etilgan.

Oddiyroq aytganda, chet tilda gapirish, tinglab tushunish, o‘qish va yozuvni nutq faoliyati turlari sifatida egallash alohida tarjima mashqlarini talab etadi. Chunonchi, til va nutq birliklari hisoblanmish so‘z, jumla, matn kabilarni o‘rganishda quyidagi tarjima mashqlarining bajarilishi metodik jihatdan o‘zini oqlaydi: (a) yangi so‘zning ma’nosini ochish (semantizatsiya)da, tarjimasiz usuldan foydalanish imkoni bo‘lmaganda, so‘z ona tiliga tarjima orqali beriladi; (b) chet tildagi jumla murakkab bo‘lsa, u tarjima qilinadi, so‘zma-so‘z tushuniladigan jumlar esa o‘rganilgan so‘zlar yordamida tarjimasiz taqdim etiladi; matnni o‘qishda uni boshdan-oxir og‘zaki tarjima qilinmaydi; yozma tarjima uchun berilgan matn esa tarjimani o‘rgatishga mo‘ljallanmaydi, balki uning tarkibidagi yangi so‘zlarni lug‘at yordamida talabani qanchalik to‘g‘ri semantizatsiya qilganligi tekshirib ko‘riladi, xolos. Lug‘atdan foydalanishni o‘rganish maqsadida matn yozma tarjima qilinadi, buning uchun darslikda maxsus mashqlar beriladi: “Matnni o‘qing va uni lug‘at yordamida yozma tarjima qiling”. Matndagi yangi so‘zlar ma’nosini talaba mustaqil tarzda lug‘atdan topishi hisobga olinadi.

Chet til darslarida rolli va ishbilarmonlik mashqlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu kabi mashqlardan foydalanish kursantlarning darsga qiziqishini orttiribgina qolmay, balki ularda yangi so‘zlarni o‘zlashtirish, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga va rivojlantirishga olib keladi. Kursantlarning chet tilni o‘rgatishning amaliy ahamiyatini oshirishda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan rolli mashqlarni ayrimlarini sanab o‘tishni lozim topdik.

Bular sirasiga “*Gruppe kennen lernen*”, “*Der-Die-Das*” kabi o‘yin-mashq turlarini kiritish mumkin.

Kursantlar dastlab o‘zlarini tanishtirish jarayonida ismiga mos tushadigan harfdan foydalanish tavsiya etiladi. Masalan: *Shristoph wie chaotisieren* yoki *Man nennt mich Shristoph* va shu kabi. O‘zini tanishtirish jarayonida turli mimika va pantonomiyalarni ham qo‘llash mumkin.

Kursantlarni alohida guruhda, individual yoki yoppasiga ishlash orqali ushbu mashq turlarini shakllantirish mumkin. Nemis tilida kursantlar *“Mening oilam”* mavzusini tushuntirishda quyidagi usuldan foydalanish tavsiya etiladi. O‘qituvchi tomonidan berilgan topshiriqda kursant o‘z oilasi haqida emas, balki do‘stining oilasini tasvirlay olish talab etiladi, ya’ni do‘stining ismi, oilasining tarkibi, ya’ni, necha kishidan iborat ekanligi, do‘stining bo‘sh vaqtida nima bilan mashg‘ul bo‘lishi, yoki nimaga qiziqishi haqida ma’lumot beradi. Bu mashqni bajarish orqali guruhdagi barcha kursantlar ishtirok etadi va so‘z boyligini oshishiga olib kelishi mumkin.

Keyingi mashq turini *“Der-Die-Das” Spiel* deb atash mumkin. Buning uchun kursantlarning so‘zni to‘g‘ri qo‘llash va uning talaffuziga ahamiyat beriladi. Ya’ni kursantlar *“Der-Die-Das”* mashqini bajarish orqali bir-birini rodlarga mos kelgan holda tasvirlaydi va shu tariqa davom etadi.

Ma’lumki, asrlar davomida chet til mashg‘uloti tarjima metodi orqali o‘tkazib kelingan. Unda til o‘rganuvchining tafakkurini rivojlantirish maqsad qilib qo‘yilgan. Keyinchalik ushbu metodning faqat o‘lik (lotin, qadimiy yunon) tillarni o‘rgatishga mos kelishi, jonli tillarni esa mazkur metod bilan o‘rgatish imkoni yo‘qligi ilmiy asoslandi va xalqaro miqyosda ko‘pchilik mutaxassislariga ma’lum bo‘lgan to‘g‘ri metod, audiolingval metod, audiovizual metod, intensiv metod kabilar paydo bo‘ldi. Hozirgi paytda dunyo mamlakatlarida chet til o‘rgatish kommunikativ metod orqali amalga oshirilmoqda.

I.V. Raxmanov tarjima bilan bevosita bog‘liq masalalarga to‘xtalib, chet tilni o‘rgatishning ikki qonuniyatini ko‘rsatgan edi: 1) chet tilni o‘rgatish ona tili asosida bo‘lishi (ushbu qonuniyat hozirgi kunda ham o‘z ahamiyatini saqlab turibdi, chunki ona tili orqali chet tilni o‘rganish real voqelikni aks ettiradi); 2) chet tilni o‘rgatish, qanday maqsadda bo‘lmasin, tinglab tushunish va gapirish mashqlarini bajarish evaziga bo‘lishi kerak [3].

Chet til o‘qitish tarixida tarjimani o‘rgatishda ikki holatni kuzatishimiz mumkin: birinchidan, uzoq muddat chet tilni jahon miqyosida ona tiliga tarjima qilish orqali o‘rgatib/o‘rganib kelingan (bunda “tarjima metodi”ni eslatib o‘tish kifoya), ikkinchidan, badiiy va boshqa adabiyotlarni tarjimada o‘qilishi ta’sirida “chet til – tarjima” tarzidagi fikriy bog‘lanish (assotsiatsiya) hosil bo‘lgan.

Tarjima so‘zining ma’no doirasi shunchalar kengki [2], quyidagi birikmalarda buni oson ilg‘ab olish mumkin; (1) tarjima metodi, tarjima mashqi, tarjima usuli; (2) badiiy tarjima, ilmiy tarjima, tarjima mahorati; (3) matn/ibora/so‘z tarjimasi, og‘zaki/yozma tarjima, sinxron tarjima; (4) qo‘hna matnlarni/manbalarni hozirgi zamon adabiy tiliga ag‘darish/ o‘g‘irish va h.k.z.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida aytilgan fikrlardan chet til (nemis tili) amaliy mashg‘ulotlarida o‘yin darslarni tashkil etishda mashqlar tizimidan o‘z o‘rnida foydalanishni tavsiya etish mumkin. Bu esa, kursantlarning rolli mashqlarni

bajarishlari orqali o‘rganilayotgan tilda ko‘nikma va malakalarning rivojlanishiga o‘z hissasini qo‘shishi tabiiy.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. –М., 1972. – 310 с.
2. Jalolov J.J. Chet til o‘qitish metodikasi: Chet tillar oliy o‘quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. –Т.: O‘qituvchi, 2012. – 432 b.
3. Рахманов И.В. Обучение устной речи на иностранным языке. –М.: Высшая школа, 1980. –120 с.
4. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы): – М.: Высшая школа, 1983. – 303 с.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж.П. Е-М. /Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. ЎЗР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2016. – 672 б.
6. Эркаев, Э., & Мавлонов, И. (2022). ЧЕТ ТИЛДА НУТҚ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАРЖИМАНИНГ ЎРНИ. *Journal of new century innovations*, 18(4), 45-48.
7. Эркаев, Э. Т. (2023). ЧЕТ ТИЛНИ МУЛОҚОТ АСПЕКТИ СИФАТИДА ЎРГАТИШДА МУСТАҚИЛ ЁНДАШУВ. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(19), 288-292.
8. Магдиева, С. С., & Латипов, О. Ж. (2012). Русский язык. Методическое руководство для учителей лицеев и колледжей по всем направлениям специальности.
9. Магдиева, С. С., Матенова, Ю. У., & Латипов, О. Ж. (2012). Методика преподавания русского языка в АЛ и ПК. Учебное пособие.
10. Djabarovna, S. N. (2021). Synonymous pairs of lexical units. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 910-913.
11. Shirinova, N. D., & Shirinova, N. D. L. P. H. DOIR//ORIENSS. 2023.№ 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lisoniy-parallelizm-hodisasiga-doir> (дата обращения: 10.10. 2023).
12. Раджабов, Н. Н., & КЎРИНИШЛАРИ, Ў. ORIENSS. 2022.№ Special Issue 26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbek-tilida-unli-fonemalarning-pozitsion-k-rinishlari> (дата обращения: 10.10. 2023).
13. Раджабов, Н. Н. (2023). Ўзбек тилида тил орқа унлилар дистрибуцияси. *Science and pedagogy in the modern world: Problems and solutions*, 1(1).
14. qizi Ikanova, L. S. (2020). IMPROVING LISTENING SKILLS

THROUGH ICT. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(11), 334-338.

15. Umarova F. The introduction of a student-centered approach to learning in general secondary education //Lifelong Education: Continuous Education for Sustainable Development: proc. of IAEA coop. Vol. 7/arr. NA Lobanov; sci. ed. NA Lobanov, VN Scvortsov.–SPb.: LSU na AS Puskin, 2009.–464 p. ISBN 978–5–8290–0821–5. – 2009. – С. 338

16. Umarova F. Z. Preparedness of teachers for a learner-centered educational process in school //Lifelong Education: Lifelong education for sustainable education: Works of international cooperation–V. 8/arr. NA Lobanov; sci. ed. NA Lobanov, Skvortsov VN Leningr. St. Univ. na AS Pushkin, Res. Inst. soc.-econ. and ped. probl. of LLL.–SPb.: LSU na AS Pushkin, 2010.–592 p. ISBN 978–5–8290–0905–2. – 2010. – С. 347.

17. Ikanova, L. S. Q. (2024). SUDLANGAN SHAXSLAR VA MAHKUMLARNING XULQ ATVORI VA QAYTA JINOYAT SODIR ETISHINI BARTARAF QILISHDA TA'LIMNING TA'SIRI (AQSH TAJRIBASI MISOLIDA). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(1), 433-439.

18. Умарова, Ф. (2023). РЕАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КУРСАНТОВ ВОЕННЫХ ВУЗОВ. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(19), 272–280.

19. Умарова, Ф. (2023). Характеристика русскоязычных СМИ Узбекистана. *Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков*, 1(1), 240-248.